

УДК 81'367.6=811.14'01

СТАРАЖЫТНАГРЭЧАСКАЕ ВУЧЭННЕ ПРА ЧАСЦІНЫ МОВЫ І МЕСЦА ДЗЕЕПРЫМЕТНІКА Ў ІМ

К. А. ТАНАНУШКА^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Даследуецца гісторыя ўзнікнення і развіцця старажытнагрэчаскай тэорыі часцін мовы, а таксама месца ў ёй дзеепрыметніка. Канстатуецца, што сучасная класіфікацыя часцін мовы бярэ пачатак у граматычных тэорыях старажытных грэкаў. Сцвярджаецца, што вучэнне пра часціны мовы пачынае афармляцца ўжо ў позніх працах Платона, які вылучыў імя і дзеяслоў, і Арыстоцеля, які дадаў да іх злучнік і член. Аналізуецца ўнёсак у развіццё тэорыі часцін мовы прадстаўнікоў стаічнай школы (Дыяген Вавілонскі, Хрысіп, Антыпатр Тарскі), якія працягнулі даследаванні Платона і Арыстоцеля і вылучылі шэсць часцін мовы: імя агульнае, імя ўласнае, дзеяслоў, злучнік, член, прыслоўе. Адзначаецца прагрэс граматыкі як навукі ў вучэнні александрыйскіх навукоўцаў (Арыстарх Самафракійскі, Дыянісій Фракіец, Апалоній Дыскал), якія вылучылі восем часцін мовы: імя, дзеяслоў, дзеепрыметнік, артыкль, займеннік, прыназоўнік, прыслоўе, злучнік. Апісваецца эвалюцыя ўяўленняў грэчаскіх граматыстаў пра дзеепрыметнік як часціну мовы. Аналізуецца сучасны даследаванні, у якіх высвятляецца аўтарства тэрміна *ἡ μετοχή* 'дзеепрыметнік'. Заўважана, што адмысловай часцінай мовы, якая валодае дзеяслоўна-іменнай прыродай, дзеепрыметнік назвалі александрыйскія навукоўцы. Зроблена выснова пра тое, што погляды старажытнагрэчаскіх граматыстаў, у тым ліку датычныя сістэмы часцін мовы і месца ў ёй дзеепрыметніка, сталі падмуркам еўрапейскай лінгвістыкі.

Ключавыя словы: Старажытная Грэцыя; часціны мовы; дзеепрыметнік; стойкі; александрыйская школа; Платон; Арыстоцель; Дыяген Вавілонскі; Хрысіп; Антыпатр Тарскі; Арыстарх Самафракійскі; Дыянісій Фракіец; Апалоній Дыскал.

Образец цитирования:

Тананушка К. А. Старажытнагрэчаскае вучэнне пра часціны мовы і месца дзеепрыметніка ў ім // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. 2017. № 3. С. 49–55.

For citation:

Tananushka K. A. The Ancient Greek doctrine of the parts of speech and the place of a participle in it. *J. Belarus. State Univ. Philol.* 2017. No. 3. P. 49–55 (in Belarus.).

Автор:

Кир Алексеевич Тананушко – доцент кафедры классической филологии филологического факультета.

Author:

Kir A. Tananushka, associate professor at the department of classical philology, faculty of philology.
kir.tananushka@gmail.com

ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОЕ УЧЕНИЕ О ЧАСТЯХ РЕЧИ И МЕСТО ПРИЧАСТИЯ В НЕМ

К. А. ТАНАНУШКО¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Исследуется история возникновения и развития древнегреческой теории частей речи, а также место в ней причастия. Констатируется, что современная классификация частей речи берет начало в грамматических теориях древних греков. Утверждается, что учение о частях речи начинает оформляться уже в поздних трудах Платона, выделившего имя и глагол, и Аристотеля, добавившего к ним союз и член. Анализируется вклад в развитие теории частей речи представителей стоической школы (Диоген Вавилонский, Хрисипп, Антипатр Тарский), продолживших исследования Платона и Аристотеля и выделивших шесть частей речи: имя нарицательное, имя собственное, глагол, союз, член, наречие. Отмечается прогресс грамматики как науки в учении александрийских ученых (Аристарх Самофракийский, Дионисий Фракийец, Аполлоний Дискол), выделивших восемь частей речи: имя, глагол, причастие, артикль, местоимение, предлог, наречие, союз. Описывается эволюция представлений греческих грамматистов о причастии как части речи. Анализируются современные исследования об авторстве термина *ἡ μετοχή* 'причастие'. Указано, что особой частью речи, обладающей глагольно-именной природой, причастие называли александрийские ученые. Сделан вывод о том, что взгляды древнегреческих грамматистов, в том числе касающиеся системы частей речи и места в ней причастия, стали фундаментом европейской лингвистики.

Ключевые слова: Древняя Греция; части речи; причастие; стоики; александрийская школа; Платон; Аристотель; Диоген Вавилонский; Хрисипп; Антипатр Тарский; Аристарх Самофракийский; Дионисий Фракийец; Аполлоний Дискол.

THE ANCIENT GREEK DOCTRINE OF THE PARTS OF SPEECH AND THE PLACE OF A PARTICIPLE IN IT

K. A. TANANUSHKA^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article is devoted to history of emergence and development of the parts of speech theory in Ancient Greece and to the place of a participle in it. It is stated that the modern classification of the parts of speech originates in the grammatical theories of ancient Greeks. It is noted that the doctrine of the parts of speech begins to take shape at the late Plato, who distinguished the noun and the verb, and at Aristotle, who has added to the first two the conjunction and the article. The contribution to the development of the theory of the parts of speech of the representatives of the Stoic school (Diogenes of Babylon, Chrysippus, Antipater of Tarsus) is analysed, who have continued Plato's and Aristotle's researches and distinguished six parts of speech: the common noun, the proper name, the verb, the conjunction, the article, the adverb. The progress of grammar as a science in the doctrine of Alexandrian scholars (Aristarchus of Samothrace, Dionysius the Thracian, Apollonius Dyscolus) is noted, who distinguished eight parts of speech: the noun, the verb, the participle, the article, the pronoun, the preposition, the adverb, the conjunction. The evolution of Greek grammars' ideas of a participle as a part of speech is described. Modern researches on the authorship of the term *ἡ μετοχή* 'participle' are analysed; it is noted that the Alexandrian scientists named the participle a special part of speech, which has a verbal-noun nature. It is concluded that the views of ancient Greek grammarians, concerning the system of parts of speech and the place of a participle in it, became the foundation of European linguistics.

Key words: Ancient Greece; parts of speech; participle; the Stoics; the Alexandrians; Plato; Aristotle; Diogenes of Babylon; Chrysippus; Antipater of Tarsus; Aristarchus of Samothrace; Dionysius the Thracian; Apollonius Dyscolus.

Як адзначыў акадэмік В. М. Жырмунскі, пытанне пра часціны мовы як класы ці разрады слоў лічыцца адным з самых даўніх у мовазнаўстве [1, с. 7]. Сучасная класіфікацыя часцін мовы, з пэўнымі ўдакладненнямі і дапаўненнямі, бярэ пачатак у граматычных тэорыях старажытных грэкаў. Адным з аб'ектаў даследавання старажытнагрэчаскіх вучоных быў і дзеепрыметнік. Менавіта ў іх працах узнікла і абмяркоўвалася пытанне пра яго часцінамоўны статус – «адно з "вечных" граматычных пытанняў»¹ [2, с. 7].

¹ Тут і далей пераклад наш. – К. Т.

Старажытнагрэчаская тэорыя часцін мовы закралася ў працах савецкіх філолагаў-класікаў І. М. Тронскага, У. В. Каракулакава, Р. М. Аленіча, І. А. Перальмутара і інш. У наш час гэтай тэмай займаюцца расійскія даследчыкі А. Л. Савельеў і А. У. Лукін. Аднак вывучэнню месца дзеепрыметніка ў старажытнагрэчаскай сістэме часцін мовы згаданыя навукоўцы, на наш погляд, не надаюць належнай увагі. Больш падрабязны аналіз уяўленняў пра дзеепрыметнік таго ці іншага антычнага аўтара можна сустрэць у працах замежных вучоных: В. ван Эльста, Ф. У. Хаўсхолдэра, С. Матэаса, П. Свігерса, А. Вулерса і інш. Мы, з аднаго боку, абапіраючыся на антычныя крыніцы, а з другога – абагульняючы дасягненні сучасных даследчыкаў, паспрабуем у гэтым артыкуле прасачыць, як развіваліся погляды старажытнагрэчаскіх навукоўцаў на сістэму часцін мовы, а таксама прааналізаваць іх уяўленні пра тое, якое месца ў гэтай сістэме займае дзеепрыметнік.

У Старажытнай Грэцыі мова доўгі час не з'яўлялася аб'ектам вывучэння, назіранні за моўнымі з'явамі былі досыць разрозненыя і не аб'ядноўваліся ў межах адной навуковай дысцыпліны. Першай праявай рэфлексіі над мовай сталі спробы тлумачэння імені – этымалогія (ад грэч. *τὸ ἔτυμον* 'сапраўднае, першапачатковае значэнне слова'). Мэтай этымалага было не вызначыць паходжанне слоў, а прыйсці праз іх аналіз да пазнання рэальнага свету. Паколькі імя лічылася ўласцівасцю рэчы, не ўзнікала неабходнасці аддзяляць яго ад існавання рэчаў і адносіць да якой-небудзь іншай сферы. Такім чынам, мова ўяўлялася проста сукупнасцю імёнаў. Слова, якія не мелі непасрэднага рэчавага значэння, не цікавілі этымалага, і нават дзеясловы траплялі пад яго ўвагу толькі ў якой-небудзь з іменных форм (гл.: Plat., Cratyl.) [3, с. 111; 4, с. 9–10, 16].

Цікавасць да асобных бакоў мовы ўзнікала ў Старажытнай Грэцыі і ў сувязі з разнастайнымі практычнымі патрэбамі – з «граматыкай» 'навучанне чытанню і пісьму' (ад грэч. *τὸ γράμμα* 'літара'), неабходнасцю каментавання літаратурных, перш за ўсё паэтычных, тэкстаў, з дапамогай якіх адбывалася навучанне граматыцы і якія былі напісаны на ўстарэлай мове ці незнаёмых дыялектах [4, с. 13].

Пачатак навуковага даследавання мовы звязваецца з эпохай сафістыкі (V–IV стст. да н. э.). Так, сафіст Пратэгор (каля 480–410 гг. да н. э.) вылучыў чатыры «сцяблы маўлення» (лады дзеяслова): *ἐρώωλην* 'прасьба', *ἐρώτησιν* 'пытанне', *ἀποκρίσιν* 'адказ', *ἐντολήν* 'загад' (Diog. Laert., Vit. philos., IX, 53) [5, р. 465], а таксама тры роды (*θῆλεα*, літ. 'начынне'): мужчынскі, жаночы і рэчыўны (Aristot., Rhet., III, 5, 1407b, 7) [6, р. 188].

Вучэнне пра часціны мовы пачало афармляцца ўжо ў позніх працах Платона (428/427–348/347 гг. да н. э.) [7, с. 156]. Так, у дыялогу «Сафіст» («Σοφιστής») мы чытаем: *Τὸ μὲν ἐπὶ ταῖς πράξεσιν ὃν δῆλωμα ῥῆμα πον λέγομεν. <...> Τὸ δὲ γ' ἐπ' αὐτοῖς τοῖς ἐκείνας πράττουσι σημεῖον τῆς φωνῆς ἐπιτεθὲν ὄνομα* 'Прыкмету, якая так ці інакш адносіцца да дзеянняў, мы завём дзеясловам. <...> А вось знак голасу, прыкладзены да таго, што іх ажыццяўляе, – імя' (Plat., Soph., 262a, 1) [8, St. р. 262a]. Як бачым, Платон атаясамліваў імёны і дзеясловы са з'явамі пазамоўнай рэчаіснасці – з дзеяннямі і іх носьбітамі [9, с. 54]. Яго цікавіла не граматычная форма слоў, а іх рэчыўнае значэнне, грунтоуючыся на якім, ён адносіў да імён, напрыклад, субстантывавання дзеепрыметнікі (*ἰόν* 'што ідзе', *ῥέον* 'што цячэ', *δοῶν* 'што абавязвае' (Plat., Cratyl., 421c) [10, St. р. 421c]), а таксама інфінітывы (*θάλλειν* 'квітнець' (ibid., 414a) [10, St. р. 414a]). У любым выпадку ў выніку вылучэння імені (*τὸ ὄνομα*) і дзеяслова (*τὸ ῥῆμα*) цэнтр цяжару ў далейшых даследаваннях быў перанесены «ў зусім новую плоскасць... суправаджаючыся далейшай дыферэнцыяцыяй часцін мовы» [11, с. 84].

У пачатку трактата «Пра вытлумачэнне» («Περὶ ἑρμηνείας») Арыстоцель (384–322 гг. да н. э.) услед за Платонам сцвярджаў: *Πρῶτον δεῖ θέσθαι τί ὄνομα καὶ τί ῥῆμα...* 'Перш за ўсё неабходна вызначыць, што [ёсць] імя і што – дзеяслоў' (Aristot., Deinterpret., 16a, 1) [12, р. 49]. У аснову сваіх дэфініцый імені і дзеяслова Арыстоцель паклаў прыкмету наяўнасці ці адсутнасці ўказання на час [13, с. 60]: *Ὅνομα μὲν οὖν ἐστὶ φωνή... ἅνευ χρόνου* 'Дык вось, імя ёсць слова... без часу' (ibid., 16a, 19–20) [12, р. 49]; *Ῥῆμα δὲ ἐστὶ τὸ προσσημαῖνον χρόνον* 'Дзеяслоў жа ёсць [тое], што абазначае час' (ibid., 16b, 6) [12, р. 50]. Такім чынам, Арыстоцель грунтаваўся на семантычным фактары, граматычную структуру ён не ўлічваў зусім [14, с. 25]. Акрамя таго, імя і дзеяслоў уяўляліся яму не толькі часцінамі мовы, але і членамі сказа (дзеянікам і выказнікам), часткамі сужэння (суб'ектам і прэдыкатам). Верагодна, у сувязі з гэтым у клас імён Арыстоцель уключаў толькі адпаведныя адзінкі ў назоўным склоне: *Τὸ δὲ Φίλωνος ἢ Φίλωνι... οὐκ ὀνόματα ἀλλὰ πῶσεως ὀνόματος* 'Філона ж ці Філону... не імёны, але формы імені' (ibid., 16a, 32–16b, 1) [12, р. 50]. Адпаведна, дзеясловам магло быць толькі слова ў форме цяперашняга часу: *...πῶσις ῥήματος... διαφέρει δὲ τοῦ ῥήματος, ὅτι τὸ μὲν τὸν παρόντα προσσημαίνει χρόνον, τὰ δὲ τὸν περὶ ἑ...форма дзеяслова... адрозніваецца ад дзеяслова [тым], што гэты абазначае цяперашні час, а тая – прошлы і будучы' (ibid., 16b, 16–17) [12, р. 50]. Неасабовыя формы дзеяслова, такія як інфінітыў і дзеепрыметнік, Арыстоцель, верагодна, адносіў да імёнаў [4, с. 22]. У трактате «Паэтыка» («Περὶ ποιητικῆς») разглядаюцца таксама такія часціны мовы (*μέρη τῆς λέξεως* 'часткі маўлення', 'часткі славес-*

нага выкладу»), як злучнік (*ὁ σύνδεσμος*) і член (*τὸ ἄρθρον*) (Aristot., Poet., 1456b, 20 sqq.) [15, p. 31 sqq.]. Апошні тэрмін Арыстоцель, хутчэй за ўсё, ужываў для абазначэння займеннікаў і прыназоўнікаў [14, с. 30–31, 33]. Калі ўяўленні пра імя і дзеяслоў аформіліся на базе даследаванняў у галіне логікі, то прычыны выдзялення злучніка і члена, па словах І. М. Тронскага, «варта шукаць у запытах тэорыі стылю, рыторыкі» [14, с. 34]. Вылучэнне разам са «значымі» (*σημαντικά*) – знамянальнымі – часцінамі мовы «нязначных» (*ἄσημοι*) – службовых – можна лічыць буйным для таго часу навуковым дасягненнем [16, с. 171, 179].

З надыходам эпохі элінізму (336 г. да н. э.) даследаванні Платона і Арыстоцеля працягнулі прадстаўнікі стаічнай філасофскай школы з цэнтрам у Пергаме, якія надавалі шмат увагі вывучэнню мовы. Часціны мовы і іх граматычныя катэгорыі (перш за ўсё час дзеяслова і склон імені) складалі адмысловы раздзел іх вучэння [17, с. 190]. Да чатырох часцін мовы, вылучаных Арыстоцелем (*τὸ ὄνομα* ‘імя’, *τὸ ῥῆμα* ‘дзеяслоў’, *ὁ σύνδεσμος* ‘злучнік’, *τὸ ἄρθρον* ‘член’), яны дадалі яшчэ дзве: па сведчаннях Дыягена Лаэртца (Diog. Laert., Vit. philos., VII, 57) [5, p. 321], кіраўнікі стоікаў Дыяген Вавілонскі (каля 240–150 гг. да н. э.) і Хрысіп (281/278–208/205 гг. да н. э.) аддзялілі ад агульных імёнаў уласныя (*ἡ προσήγορία* ‘назва, найменне’), а Антыпатр Тарскі (II ст. да н. э.) вылучыў прыслоўе (*ἡ μεσότης* ‘сярэзіна’ – такая назва тэрміна, верагодна, звязана з тым, што па сінтаксічнай функцыі прыслоўе набліжаецца да дзеяслова, а з марфалагічнага пункта гледжання больш падобнае да імені) [17, с. 192]. Такім чынам, стоікі адносілі да часцін мовы імя агульнае (*τὸ ὄνομα*), імя ўласнае (*ἡ προσήγορία*), дзеяслоў (*τὸ ῥῆμα*), злучнік (*ὁ σύνδεσμος*), член (*τὸ ἄρθρον*) і прыслоўе (*ἡ μεσότης*).

Дзеепрыметнік прадстаўнікі стаічнай школы не лічылі асобнай часцінай мовы [11, с. 106]. Дыянісій Галікарнаскі (I ст. да н. э.) у сваім трактате «Пра злучэнне імёнаў» («Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων») адзначаў, што дзеепрыметнік вылучылі «з агульных імён» (*ἀπὸ τῶν προσηγορικῶν*) не стоікі, а іншыя вучоныя больш позняга перыяду (Dion. Halic., De composit. verb., II, 16) [18, p. 7]. Пры гэтым у саміх стоікаў дзеепрыметнік называецца то формай дзеяслова, то формай імені, пра што сведчаць схоліі да Дыянісія Фракійца: *Τῷ ῥήματι συνάπτουσι τὴν μετοχὴν, ἐκκλίσιν αὐτὴν ῥήματος καλοῦντες· ἄλλοι δὲ μετὰ τῶν ὀνομάτων συνάπτουσι τὴν μετοχὴν* [Адны стоікі] звязваюць дзеепрыметнік з дзеясловам, называючы яго формай дзеяслова, а іншыя звязваюць дзеепрыметнік з імёнамі» (Schol. Dion. Thr., 518, 17–19) [19, p. 518; 20, p. 58–61]. Рымскі вучоны Прысцыян Цэзарэйскі (памёр каля 530 г.) у працы «Курс граматыкі» («Institutiones grammaticae») адзначаў, што стоікі называлі дзеепрыметнік «зваротным агульным імем», «дзеяслоўным імем» або «склонавым ладам дзеяслова»: *...appellationem... reciprocam, id est ἀντανάκλαστον προσηγορίαν... vel nomen verbale vel modum verbi casualem* (Priscian., Institut. gramm., XI, 1–2) [21, p. 548–549]. На думку Прысцыяна, стоікі не вылучалі дзеепрыметнік у асобную часціну мовы ў сувязі з тым, што ён заўсёды вытворны (*semper in derivatione est*) (ibid.) [21, p. 548–549].

Такім чынам, сістэма часцін мовы стоікаў у II ст. да н. э. складалася з шасці элементаў і не ўключала ў сябе дзеепрыметнік. У гэтай логіка-граматычнай сістэме часціны мовы яшчэ цесна пераплятаюцца з членамі сказа [22, с. 114]. Тым не менш выпрацоўка вучэння пра часціны мовы, асноватворнага для далейшага развіцця граматыкі, стала, па словах І. М. Тронскага, «найбольш значным унёскам у справу стварэння граматычнай дысцыпліны» [23, с. 307].

Стаічная школа завяршыла перыяд, калі мова даследавалася пераважна філосафамі. Канчаткова граматыка аддзялілася ад філасофіі і аформілася як асобная навука ў III ст. да н. э. у Александрыі, сталіцы эліністычнага Егіпта. Не ў апошнюю чаргу гэта звязана з тым, што ў тагачаснай пісьмовай мове пачынаецца кансервацыя класічнай атычнай нормы V–IV стст. да н. э. Неабходнасць у нармаванні гэтай штучнай мовы, супрацьпастаўленай мове гутарковай, стымулявалі лінгвістычныя даследаванні, звязаныя перш за ўсё з граматычным каментаваннем старажытных аўтараў. Моўныя даследаванні губляюць сувязь з філасофскай праблематыкай і пераносзяцца ў сферу распрацоўкі фармальных аспектаў марфалогіі, не маючы пры гэтым ніякага дачынення да жывой гутарковай мовы.

Найбольш вядомым сярод александрыйскіх філалагаў лічыцца Арыстарх Самафракійскі (217–145 гг. да н. э.), якому належыць шэраг твораў, у тым ліку трактат пра восем часцін мовы, які не захваўся. Да нас дайшлі каментарыі Арыстарха да «Іліяды» Гамера. У канцы XX ст. іх вывучэннем займаўся грэчаскі навуковец С. Матэас, які ў 1999 г. апублікаваў вынікі сваіх даследаванняў у кнізе «Аналіз граматыкі Арыстарха» («Untersuchungen zur Grammatik Aristarchs») [24]. Як сцвярджаў С. Матэас, Арыстарх ужываў у сваіх працах розныя віды тэрмінаў, якія сведчаць пра існаванне пэўнай граматычнай сістэмы. Акрамя таго, ён, верагодней за ўсё, першы назваў дзеепрыметнік асобнай часцінай мовы, палічыўшы дастатковай падставай для гэтага яго дваістую дзеяслоўна-іменную прыроду: грэчаскае слова *ἡ μετοχή* літаральна перакладаецца як ‘удзел, дачыненне, датычнасць’ [24, S. 420–430].

Больш падрабязна пра погляды александрыйскіх вучоных на сістэму часцін мовы мы знаходзім у даследаваннях Дыянісія Фракійца (170–90 гг. да н. э.), вучня Арыстарха. У сваёй працы «Граматыка»

(«Τέχνη γραμματική») ён між іншым адзначаў: *Τοῦ δὲ λόγου μέρη ἐστὶν ὀκτώ· ὄνομα, ῥῆμα, μετοχή, ἄρθρον, ἀντωνυμία, πρόθεσις, ἐπίρρημα, σύνδεσμος* ‘Часцін жа мовы восем: імя, дзеяслоў, дзеепрыметнік, артыкль, займеннік, прыназоўнік, прыслоўе, злучнік’ (Dion. Thr., Grammat., I, 1, 23) [25, p. 23]. Класіфікацыя Дыянісія Фракійца ўлічвала «не толькі семантычны момант, але ў не меншай ступені таксама і марфалагічны, а ў некаторых выпадках і сінтаксічны» [22, с. 113]. У сваім трактате александрыйскі вучоны даў наступную дэфініцыю дзеепрыметніка: *Μετοχή ἐστὶ λέξις μετέχουσα τῆς τῶν ῥημάτων καὶ τῆς τῶν ὀνομάτων ιδιότητος. Παρέπεται δὲ αὐτῇ ταῦτ’ ἅ καὶ τῷ ὀνόματι καὶ τῷ ῥήματι δίχα προσώπων τε καὶ ἐγκλίσεων* ‘Дзеепрыметнік – гэта слова, датычнае асаблівасцей дзеясловаў і імёнаў. Пастаянныя ж прыкметы ў яго тыя самыя, што і ў імені і дзеяслова, акрамя асоб і ладоў’ (Dion. Thr., Grammat., I, 1, 60) [25, p. 60]. Як бачым, Дыянісій Фракіец следзіў за сваім настаўнікам лічыць дзеепрыметнік асобнай часцінай мовы, спецыфіка якой заключаецца ў спалучэнні ўласцівасцей дзвюх іншых часцін мовы, што і адлюстравана ў самой яе назве *ἡ μετοχή*.

Такім чынам, александрыйская сістэма часцін мовы ў II ст. да н. э. складалася з васьмі элементаў і ўключала ў сябе дзеепрыметнік.

Прызнаючы, што асобнай часцінай мовы дзеепрыметнік упершыню назвалі александрыйскія філолагі, сучасныя вучоныя разыходзяцца ў меркаванні пра тое, хто быў аўтарам самога тэрміна *ἡ μετοχή*. Да канца XX ст. пераважала думка аб тым, што яго пачалі ўжываць прадстаўнікі стаічнай школы [26, с. 220]. У згаданай рабоце С. Матэаса былі прааналізаваны ўсе фрагменты прац і сведчанні, датычныя вучэння Арыстарха Самафракійскага. Гэта дазволіла аўтару сцвярджаць, што александрыйскі вучоны, магчыма, быў першы, хто ўжыў тэрмін *ἡ μετοχή* у адносінах да дзеепрыметніка і назваў яго асобнай часцінай мовы. Аднак С. Матэас дапускаў, што тое самае маглі зрабіць і іншыя прадстаўнікі гэтай граматычнай школы. У такіх абставінах, на яго думку, ініцыятарамі дыскусіі аб статусе дзеепрыметніка павінны былі стаць менавіта стоікі, а не іх александрыйскія апаненты, як гэта прынята лічыць [24, S. 420–430; 27, p. 406].

Погляды Арыстарха Самафракійскага і Дыянісія Фракійца на дзеепрыметнік як асобную часціну мовы, якая спалучае прыкметы дзеяслова і імені, успрынялі і наступныя пакаленні старажытнагрэчаскіх вучоных. Так, Апалоній Дыскал (II ст.), александрыйскі граматыст, аўтар больш як трыццаці граматычных трактатаў, з якіх да нас дайшлі толькі чатыры, прызнаваў наяўнасць васьмі часцін мовы [26, с. 224; 28, p. 5]. У сваёй працы «Сінтаксіс» («Περὶ συντάξεως») ён пералічыў іх у тым самым парадку, што і яго папярэднікі, адзначаючы, што такая паслядоўнасць (імя, дзеяслоў, дзеепрыметнік, артыкль, займеннік, прыназоўнік, прыслоўе, злучнік) невыпадковая (Apollon. Dyscol., De construct., I, 12–29) [29, p. 13–27]. На думку Апалонія Дыскала, калі з’явілася мова, часціны мовы зрабіліся неабходнымі менавіта ў такой чарговасці (антычная тэорыя наогул імкнулася вызначыць «прыродны» парадак часцін мовы [30, с. 42]). Акрамя таго, *ἔστιν οὖν ἡ τάξις μίμημα τοῦ αὐτοτελοῦς λόγου* ‘паслядоўнасць [часцін мовы] ёсць, несумненна, адлюстраваннем поўнага сказа’ (ibid., I, 14) [29, p. 16]. Імя і дзеяслоў знаходзяцца на першых месцах, бо без іх сказ будзе няпоўны. Што тычыцца дзеепрыметніка, то ён *κατελέχθη μετὰ τὸ ῥῆμα, τῆς τάξεως ἐκφαινοῦσης τὴν ἐκ τοῦ ῥήματος μετάπτωσιν εἰς αὐτὴν* ‘размешчаны пасля дзеяслова, бо [такая] паслядоўнасць адлюстроўвае пераход з дзеяслова ў яго’ (ibid., I, 21) [29, p. 23] – гэта значыць, дзеепрыметнік утвараецца непасрэдна ад дзеяслова; *...Αἱς προσδίδωσι μὲν ἡ ἐκ τῶν ῥημάτων μετάληψις γένος καὶ πτώσιν καὶ τὸν ἐν τοῦτοις ἀριθμόν, ἀφαιρεῖται δ’ αὖ τὴν προσώπων διάκρισιν καὶ ψυχικὴν ἔννοιαν* ‘...Ім [дзеепрыметнікам] пераход з дзеясловаў надае род, склон і лік у іх, але пазбаўляе адрознівання асобы і душэўнага ўяўлення’ – катэгорыі ладу (ibid., III, 26) [29, p. 292]. Трэба адзначыць, што Апалоній Дыскал быў аўтарам адмысловага трактата «Пра дзеепрыметнік» («Περὶ μετοχῆς»), які, на жаль, не захаваўся.

Такім чынам, Старажытная Грэцыя стала бацькаўшчынай граматыкі. Першапачатковая мова была аб’ектам даследавання філосафаў (Пратагор, Платон, Арыстоцель). Як навука граматыка пачала афармляцца ў працах прадстаўнікоў стаічна-пергамскай школы (Хрысіп, Дыяген Вавілонскі, Антыпатр Тарскі), у працах якіх яна ўсё яшчэ была цесна звязана з логікай і філасофіяй, і канчаткова адасобілася ў самастойную дысцыпліну дзякуючы александрыйскім даследчыкам (Арыстарх Самафракійскі, Дыянісій Фракіец, Апалоній Дыскал) – стваральнікам апісальнай граматыкі.

Разам з развіццём граматыкі ўдасканалывалася і вучэнне пра часціны мовы. Платон адрозніваў імёны і дзеясловы, Арыстоцель дадаў да іх злучнік і член. Стоікі вылучалі шэсць часцін мовы (імя агульнае і ўласнае, дзеяслоў, злучнік, член і прыслоўе). У вучэнні александрыйскіх лінгвістаў, якія шмат увагі надавалі пытанням марфалогіі, мы ўжо бачым дастаткова дасканалую сістэму з васьмі часцін мовы (імя, дзеяслоў, дзеепрыметнік, артыкль, займеннік, прыназоўнік, прыслоўе, злучнік), заснаваную на лексіка-граматычным значэнні, марфалагічнай і сінтаксічнай характарыстыках слоў. Менавіта да александрыйскай сістэмы ўзыходзіць і сучасная класіфікацыя часцін мовы.

Дзеепрыметнік станаўіўся аб'ектам вывучэння розных старажытнагрэчаскіх граматыстаў. Прадстаўнікі стаічнай школы (Хрысіп, Дыяген Вавілонскі, Антыпатр) лічылі яго чымсьці сярэднім паміж іменем і дзеясловам і не вылучалі ў асобную часціну мовы праз яго вытворнасць. Александрыйскія вучоныя (Арыстарх Самафракійскі, Дыянісій Фракіец, Апалоній Дыскал) называлі дзеепрыметнік асобнай часцінай мовы, асноўнай прыкметай якой з'яўляецца дваістая дзеяслоўна-іменная прырода. Па іх меркаванні, дзеепрыметнік утвараецца ад дзеяслова, губляючы магчымасць змяняцца па асобах і ладах, але атрымліваючы такія прыкметы імені, як род, лік і склон.

Погляды старажытнагрэчаскіх граматыкаў на сістэму часцін мовы і месца ў ёй дзеепрыметніка зрабіліся фундаментам для развіцця ў больш позні час тэорыі рымскіх мовазнаўцаў, а праз іх аказалі вырашальны ўплыў на развіццё ўсёй еўрапейскай лінгвістыкі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Жирмунский В. М. О природе частей речи и их классификации // Вопросы теории частей речи: на материале языков различных типов : [сб. ст.]. Л., 1968. С. 7–32.
2. Замятина И. В. Грамматика русского причастия : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01. М., 2010.
3. Перельмутер И. А. Греческие мыслители V в. до н. э. // История лингвистических учений. Древний мир / Н. С. Петровский и др. ; отв. ред. А. В. Десницкая, С. Д. Кацнельсон ; предисл. С. Д. Кацнельсона. Л., 1980. С. 110–130.
4. Троцкий И. М. Проблемы языка в античной науке // Античные теории языка и стиля / под общ. ред. О. М. Фрейденберг. М. [и др.]. 1936. С. 7–28.
5. Diogenis Laertii vitae philosophorum : in 2 vols. / ed. H. S. Long. Oxford : Clarendon Press, 1964. Vol. 2.
6. Aristotelis ars rhetorica / ed. by A. Roemer. Lipsia : Teubner, 1898.
7. Перельмутер И. А. Платон // История лингвистических учений. Древний мир / Н. С. Петровский и др. ; отв. ред. А. В. Десницкая, С. Д. Кацнельсон ; предисл. С. Д. Кацнельсона. Л., 1980. С. 130–156.
8. Plato. Sophista // Platonis opera : in 5 vols / ed. by J. Burnet. Oxford, 1900. Vol. 1. St. p. 216a–268d.
9. Лукин О. В. Античные теории языка в контексте истории частеречной проблематики // Индоевропейское языкознание и классическая филология – VII : материалы чтений, посвящ. памяти проф. И. М. Тронского (Санкт-Петербург, 16–18 июня 2003 г.) / [отв. ред. Н. Н. Казанский]. СПб., 2003. С. 53–58.
10. Plato. Cratylus // Platonis opera : in 5 vols / ed. by J. Burnet. Oxford, 1900. Vol. 1. St. p. 383a–440e.
11. Савельев А. Л. Учение древних диалектиков о видах и частях речи // Академия. Материалы и исследования по истории платонизма : межвуз. сб. / отв. ред. А. В. Цыб. СПб., 2003. Вып. 5. С. 73–108.
12. Aristoteles. De interpretatione // Aristotelis categoriae et liber de interpretatione / ed. by L. Minio-Paluello. Oxford, 1949. P. 49–72.
13. Савельев А. Л. История идеи универсальной грамматики: с древнейших времен и до Лейбница. СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006.
14. Тронский И. М. Учение о частях речи у Аристотеля // Уч. зап. Ленингр. ун-та. Сер. филол. наук. 1941. Вып. 7, № 63. С. 20–36.
15. Aristoteles. Poetica // Aristotelis de arte poetica liber / ed. by R. Kassel. Oxford, 1965. P. 3–49.
16. Перельмутер И. А. Аристотель // История лингвистических учений. Древний мир / Н. С. Петровский и др. ; отв. ред. А. В. Десницкая, С. Д. Кацнельсон ; предисл. С. Д. Кацнельсона. Л., 1980. С. 156–180.
17. Перельмутер И. А. Философские школы эпохи эллинизма // История лингвистических учений. Древний мир / Н. С. Петровский и др. ; отв. ред. А. В. Десницкая, С. Д. Кацнельсон ; предисл. С. Д. Кацнельсона. Л., 1980. С. 180–214.
18. Dionysius Halicarnaseus. De compositione verborum // Dionysii Halicarnasei quae exstant : in 6 vol. / ed. by H. Usener, L. Rademacher. Vol. 6. Lipsia, 1929. P. 3–143.
19. Grammatici Graeci : in 4 vols. Vol. 1, pars 3. Scholia in Dionysii Thracis artem grammaticam / ed. by A. Hilgard. Lipsiae : Teubner, 1901.
20. Swiggers P., Wouters A. On the origins of the participle as a part of speech // History of linguistics 2005 : sel. pap. from the 10th Int. conf. on hist. of the lang. sci. (ICHOLS X) (Urbana-Champaign, Illinois, 1–5 Sept., 2005) / ed. by D. A. Kibbee. Amsterdam ; Philadelphia, 2007. P. 50–66.
21. Grammatici Latini : in 8 vols / ex. rec. H. Keilii. Vol. 2. Prisciani institutionum grammaticarum libri I–XII / ex. rec. M. Hertzii. Lipsia : Teubner, 1855.
22. Каракулаков В. В. «Пергамская» и морфологическая классификация частей речи у Варрона // Вопросы русского и общего языкознания : уч. зап. Душанбе, 1965. Т. 33, вып. 18. С. 113–134.
23. Тронский И. М. Основы стоической грамматики // Романо-германская филология : сб. ст. в честь акад. В. Ф. Шишмарева. Л., 1957. Вып. 2. С. 299–310.
24. Matthaios S. Untersuchungen zur Grammatik Aristarchs: Texte und Interpretationen zur Wortartenlehre: Hypomnemata 126. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1999.
25. Grammatici Graeci : in 4 vols. Vol. 1, pars 1. Dionysii Thracis ars grammatica / ed. by G. Uhlig. Lipsia : Teubner, 1883.
26. Оленич Р. М. Александрийская грамматическая школа // История лингвистических учений. Древний мир / Н. С. Петровский и др. ; отв. ред. А. В. Десницкая, С. Д. Кацнельсон ; предисл. С. Д. Кацнельсона. Л., 1980. С. 214–233.
27. Elst V. van. Theodosius and his Byzantine successors on the participle: a didactic approach // Ancient scholarship and grammar: archetypes, concepts and contexts / ed. by S. Matthaios, et al. Berlin ; New York, 2011. P. 405–428.
28. Householder Fred W. Apollonius Dyscolus and the origins of deep structure // The «Syntax» of Apollonius Dyscolus / transl. & comment. by F. W. Householder. Amsterdam, 1981. P. 4–17.
29. Grammatici Graeci : in 4 vols. Vol. 2, pars 2. Apollonii Dyscoli de constructione / ed. by G. Uhlig. Lipsia : Teubner, 1910.
30. Сафроняк О. В. Трактування Аполлонія Діскола про ім'я // Іноземна філологія : міжвідом. наук. зб. Львів, 1984. Вип. 74. С. 41–47.

References

1. Zhirmunsky V. M. [About the nature of parts of speech and their classification]. *Voprosy teorii chastei rechi: na materiale yazykov razlichnykh tipov* [Questions of the theory of parts of speech: on the material of languages of various types] : collect. of articles. Leningrad, 1968. P. 7–32 (in Russ.).
2. Zamyatina I. V. [Grammar of the Russian participle] : diss. abstr. ... dr. of sci. (philol.). Moscow, 2010 (in Russ.).
3. Perel'muter I. A. [Greek thinkers of the V century BC]. In: N. S. Petrovskii, I. M. D'yakov, V. V. Ivanov. *Istoriya lingvisticheskikh uchenii. Drevnii mir* [History of linguistic doctrines. Ancient world]. Leningrad, 1980. P. 110–130 (in Russ.).
4. Trotskii I. M. [Problems of language in ancient science]. In: *Antichnye teorii yazyka i stilya* [Ancient theories of language and style]. Moscow, 1936. P. 7–28 (in Russ.).
5. Long H. S. (ed.). *Diogenes Laertii vitae philosophorum* : in 2 vols. Oxford : Clarendon Press, 1964. Vol. 2.
6. Roemer A. (ed.). *Aristotelis ars rhetorica*. Lipsia : Teubner, 1898.
7. Perel'muter I. A. Platon [Plato]. In: N. S. Petrovskii, I. M. D'yakov, V. V. Ivanov. *Istoriya lingvisticheskikh uchenii. Drevnii mir* [History of linguistic doctrines. Ancient world]. Leningrad, 1980. P. 130–156 (in Russ.).
8. Plato. *Sophista*. In: *Platonis opera* : in 5 vols. Oxford, 1900. Vol. 1. St. p. 216a–268d.
9. Lukin O. V. Ancient theories of language in the context of the history of the parts of speech problematics. In: *Indoeuropeiskoe yazykoznanie i klassicheskaya filologiya – VII* [Indo-European linguistics and classical philology – VII] : materials of the read. dedic. to the memory of prof. I. M. Tronskii (Saint Petersburg, 16–18 June, 2003). Saint Petersburg, 2003. P. 53–58 (in Russ.).
10. Plato. *Cratylus*. *Platonis opera* : in 5 vols. Oxford, 1900. Vol. 1. St. p. 383a–440e.
11. Savelyev A. L. [The doctrine of ancient dialecticians about types and parts of speech]. In: *Akademiya. Materialy i issledovaniya po istorii platonizma* [Academy. Materials and studies on the history of platonizm] : intercoll. collect. Saint Petersburg, 2003. Issue 5. P. 73–108 (in Russ.).
12. Aristoteles. *De interpretatione*. In: *Aristotelis categoriae et liber de interpretatione*. Oxford, 1949. P. 49–72.
13. Savel'ev A. L. [The history of the universal grammar idea: from ancient times to Leibnitz]. Saint Petersburg : Saint Petersburg University Publishing House, 2006 (in Russ.).
14. Tronskii I. M. [The doctrine about parts of speech at Aristotle]. *Uchyonye zap. Leningr. univ. Ser. filol. nauk* [Sci. rec. of the Leningr. Univ. Ser. of philol. sci.]. 1941. Vol. 7, No. 63. P. 20–36 (in Russ.).
15. Aristoteles. *Poetica*. In: *Aristotelis de arte poetica liber*. Oxford, 1965. P. 3–49.
16. Perel'muter I. A. [Aristotle]. In: N. S. Petrovskii, I. M. D'yakov, V. V. Ivanov. *Istoriya lingvisticheskikh uchenii. Drevnii mir* [History of linguistic doctrines. Ancient world]. Leningrad, 1980. P. 156–180 (in Russ.).
17. Perel'muter I. A. [Philosophical schools of the Hellenistic period]. In: N. S. Petrovskii, I. M. D'yakov, V. V. Ivanov. *Istoriya lingvisticheskikh uchenii. Drevnii mir* [History of linguistic doctrines. Ancient world]. Leningrad, 1980. P. 180–214 (in Russ.).
18. Dionysius Halicarnaseus. *De compositione verborum*. In: *Dionysii Halicarnasei quae exstant* : in 6 vols. Vol. 6. Lipsia, 1929. P. 3–143.
19. *Grammatici Graeci* : in 4 vols. Vol. 1, pars 3. *Scholia in Dionysii Thracis artem grammaticam*. Lipsiae : Teubner, 1901.
20. Swiggers P., Woulers A. On the origins of the participle as a part of speech. *History of linguistics 2005* : sel. pap. from the 10th Int. conf. on history of the lang. sci. (ICHOLS X) (Urbana-Champaign, Illinois, 1–5 Sept., 2005). Amsterdam ; Philadelphia, 2007. P. 50–66.
21. Keilii H. (ex rec.). *Grammatici Latini* : in 8 vols. Vol. 2. *Prisciani institutionum grammaticarum libri I–XII*. Lipsia : Teubner, 1855.
22. Karakulakov V. V. [The «pergamum» and morphological classification of parts of speech at Varron]. *Voprosy russkogo i obshchego yazykoznanija* [Questions of Russian and general linguistics] : sci rec. Dushanbe, 1965. Vol. 33, issue 18. P. 113–134 (in Russ.).
23. Tronskii I. M. [The principles of Stoic grammar]. In: *Romano-germanskaya filologiya* [Romance and Germanic philology] : collect. articles in honor of acad. V. F. Shishmarev. Leningrad, 1957. Issue 2. P. 299–310 (in Russ.).
24. Matthaios S. *Untersuchungen zur Grammatik Aristarchs: Texte und Interpretationen zur Wortartenlehre: Hypomnemata 126*. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1999 (in Ger.).
25. *Grammatici Graeci* : in 4 vols. Vol. 1, pars 1 : *Dionysii Thracis ars grammatica*. Lipsia : Teubner, 1883.
26. Olenich R. M. [Alexandrian grammar school]. In: N. S. Petrovskii, I. M. D'yakov, V. V. Ivanov. *Istoriya lingvisticheskikh uchenii. Drevnii mir* [History of linguistic doctrines. Ancient world]. Leningrad, 1980. P. 214–233 (in Russ.).
27. Elst V. van. Theodosius and his Byzantine successors on the participle: a didactic approach. *Ancient scholarship and grammar: archetypes, concepts and contexts*. Berlin ; New York, 2011. P. 405–428.
28. Householder Fred W. Apollonius Dyscolus and the origins of deep structure. In: *The «Syntax» of Apollonius Dyscolus*. Amsterdam, 1981. P. 4–17.
29. *Grammatici Graeci* : in 4 vols. Vol. 2, pars 2. *Apollonii Dyscoli de constructione*. Lipsia : Teubner, 1910.
30. Safroniyak O. V. [Interpretation of Apollonius Dyscolus about the noun]. In: *Inozemna filologija* [Foreign philology] : interdep. sci. collect. Lviv, 1984. Issue 74. P. 41–47 (in Ukrainian).

Артыкул напісаны ў рэдкалегію 17.06.2017.
Received by editorial board 17.06.2017.